

Psikoloji Perspektifinden Ahlaki Yaralanmanın Görünür Yüzü: Sistematik Bir Derleme

Symptoms of Moral Injury from a Psychological Perspective: A Systematic Review

İD Feyza Topçu¹, İD Mehmet Dinç¹

¹Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep

ÖZ

Ahlaki yaralanma, kendine zarar verme, intihar girişimleri, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), alkol-madde bağımlılığı ve depresyon gibi ciddi olumsuz sonuçlara yol açan bir durumdur. Son yıllarda bu konuda uluslararası araştırmalar artsa da, Türkçe literatürde ahlaki yaralanmaya ilişkin çalışmaların sınırlı olduğu ve sistematik bir derlemenin bulunmadığı gözlenmiştir. Bu eksiklik, klinik ortamda ahlaki yaralanmanın yeterince tanınmamasına ve sıklıkla TSSB ile karıştırılmasına neden olmakta, bu da etkilenen bireylerin tedavisinde zorluklara yol açmaktadır. Bu sistematik derleme, ahlaki yaralanmanın belirtilerini ve görünümünü netleştirerek bireylerin yaşadığı etkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Web of Science, Science Direct ve Taylor & Francis veri tabanlarında İngilizce yayınlar, ilgili anahtar kelimelerle taranmış; hakemli dergilerde yayımlanan, ahlaki yaralanma belirtilerini ele alan açık ve erken erişim makaleler dahil edilmiş, kitap, tez, derleme, olgu sunumu, bildiri ve İngilizce dışındaki yayınlar ise hariç tutulmuştur. Derlemeye dahil edilen 59 makale, ahlaki yaralanmanın yalnızca psikolojik değil, duygusal, bilişsel, davranışsal, sosyal, manevi ve fiziksel alanlarda da etkilere yol açtığını göstermiştir. Bu etkiler, kategorize edilerek incelenmiştir. Çalışmalar, özellikle gaziler gibi farklı meslek gruplarında yapılmış olup, ruh sağlığı uzmanlarına bütüncül tedavi planları geliştirme konusunda önemli öneriler sunmaktadır. Araştırmacıların kültüre duyarlı çalışmalar yapması, ahlaki yaralanmayı ölçen ölçekler geliştirmesi ve farklı gruplarda halk sağlığına yönelik araştırmalar yürütmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahlaki yaralanma, ahlaki yaralanma belirtileri, sistematik derleme

ABSTRACT

Moral injury is a condition associated with severe negative outcomes such as self-harm, suicide attempts, post-traumatic stress disorder (PTSD), substance abuse, and depression. Although research on moral injury has increased in recent years, studies in the Turkish literature remain limited, and no systematic review on this topic has been identified. This gap leads to insufficient recognition of moral injury in clinical settings, often resulting in its confusion with PTSD, which can complicate treatment processes for affected individuals. This systematic review aims to clarify the manifestations and symptoms of moral injury. A comprehensive search was conducted in Web of Science, Science Direct, and Taylor & Francis databases using relevant keywords, focusing on English-language studies. Peer-reviewed articles addressing moral injury symptoms, available as open or early access, were included, while books, theses, reviews, case reports, conference papers, and non-English publications were excluded. The 59 included studies revealed that moral injury impacts not only psychological but also emotional, cognitive, behavioral, social, spiritual, and physical domains. These effects were categorized and analyzed. The studies primarily focused on various occupational groups, particularly veterans, and offer significant recommendations for mental health professionals to develop holistic treatment plans. It is emphasized that researchers should conduct culturally sensitive studies, develop culturally appropriate scales to measure moral injury, and explore how it is understood and manifested. The predominance of studies on specific groups highlights the need for public health research on diverse populations.

Keywords: Moral injury, symptoms, systematic review

Giriş

Ahlaki yaralanma, psikoloji alanında nispeten yeni bir kavram olmasına rağmen, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana sürekli olarak benimsenen ahlaki ve etik değerlerin ihlal edilmesi nedeniyle var olan bir olgudur. Bu kavramın kökleri Antik Yunan dönemine kadar uzanmakta olup (Koenig ve Zaben 2021), psikoloji literatüründe ahlaki yaralanmanın çıkış noktasına bakıldığında ise, Shay'ın (1991) çalışması dikkat çekmektedir. Sonrasında Litz ve arkadaşlarının (2009) katkılarıyla ahlaki yaralanma, klinik ve akademik psikoloji dünyasında çok daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Son 10 yılda, ahlaki yaralanmanın başlı başına bir

Yazışma Adresi /Address for Correspondence: Feyza Topçu, Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Psikoloji Bölümü, Gaziantep, Türkiye **E-mail:** feyza.topcu@hku.edu.tr

Geliş tarihi/Received: 24.11.2024 | **Kabul tarihi/Accepted:** 09.03.2025

problem olduğu ortaya konmuş ve travma ile diğer psikiyatrik hastalıklardan farklı bir zorluk olduğu için bu konuda yapılan araştırmalar artış göstermiştir (Bryan ve ark. 2018, McEwen ve ark. 2021). Alan yazında psikolojiden felsefeye kadar birçok farklı disiplinlerde çalışılan bir konu olsa da (Sherman 2014, Frankfurt ve Frazier 2016,) bu konunun tanımlanması ile ilgili ortak bir görüşün olmadığı belirtilmektedir (Griffin ve ark. 2019). Genel olarak yapılan tanımlamalar dikkate alındığında ahlaki yaralanma, bireyin ahlaki değerlerini ve inançlarını ihlal eden travmatik olaylara maruz kaldığında, tanık olduğunda veya engel olamadığında, güvendiği kişi tarafından ihanete uğradığında uzun vadede duygusal, psikolojik, davranışsal, manevi ve sosyal anlamda ciddi sıkıntı yaşaması ve işlevsellik düzeylerinin düşmesi olarak kavramsallaştırılmaktadır (Litz ve ark. 2009, Purcell ve ark. 2018, Griffin ve ark. 2019). Bahsi geçen olaylar potansiyel ahlaki yaralanma olayı olarak da tanımlanmaktadır (Dursun ve Watkins 2018).

Son yıllarda ahlaki yaralanmaya ilişkin çalışmalar artış göstermektedir (Kvitsiani ve ark. 2023). Günümüze kadar pek çok farklı meslek grubunda, özellikle de son yıllarda asker ve gaziler başta olmak üzere ahlaki yaralanmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır (Sullivan ve Starnino 2019 Pernicano ve ark. 2022, Biscoe ve ark. 2023, Denham ve ark. 2023). Bununla birlikte, Currier ve arkadaşları (2021) ve Williamson ve arkadaşları (2021a), ahlaki yaralanmanın asker olmayan nüfusa yayılması gerektiğini ve ahlaki yaralanmaya daha geniş bir halk sağlığı perspektifinden yaklaşma ihtiyacını vurgulamaktadır.

Bireylerin ahlaki değerlerine aykırı bir olayı tecrübe etmiş olması, birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Ahlaki yaralanmanın ardından insanların neşeyi, umudu ve yaşama sevincini kaybetmesi sıklıkla görülür. Ahlaki yaralanma yaşayan kişiler aynı zamanda birçok psikolojik zorluk da karşılaşmaktadır. Bu bağlamda şu soru gündeme gelebilir: Ahlaki yaralanma yaşamamak, bir kişinin ahlaki açıdan daha sağlıklı olmasını mı sağlar? Hayır. Aslında ahlaki yaralanma yaşamak, kişinin çok sağlam bir değere ve güçlü bir inanca sahip olduğu anlamına gelmektedir. Değerlerine bu denli bağlı olan insanların bu yarayı yaşaması ve taşıması mümkün olabilir. Dolayısıyla ahlaki yaralanma gerçekten de iyi bir insan olmak için bir itici güç olabilir (Fenton ve Kelly 2020). Öte taraftan konuyla ilgili yapılan araştırmalar ahlaki yaralanma yaşayan bireylerin Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), depresyon, kendine zarar verme davranışları ve intihar eğiliminin de oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Bryan ve ark. 2014, Purcell ve ark. 2018, Koenig ve Zaben 2021).

Ahlaki yaralanma yaşayan kişilerin, travma yaşayanlara kıyasla farklı beyin bölgelerinin daha aktif olduğu bulunmuştur (Barnes ve ark. 2019). TSSB'den farklı olarak ahlaki yaralanma, korku ve endişeden ziyade utanç ve suçluluk duygusuyla ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte ahlaki yaralanma TSSB ile karıştırılabilmektedir. Özellikle Türkçe alan yazında ahlaki yaralanma çalışmalarının sınırlı olması ve bu hususta sistematik derleme olmaması klinik ortamda bu karışıklığın göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Kişinin yaşadığı zorluğun doğru adlandırılması doğru tedavi için oldukça elzemdir. Bu bağlamda bu sistematik derlemenin amacı, ahlaki yaralanmanın nasıl yaşandığını ve hangi belirtilerin olduğunu ortaya koymak, ayrıca ahlaki yaralanmanın ruh sağlığı uzmanları tarafından fark edilmesi ve tedavi edilmesi hususunda Türkçe alan yazındaki boşluğu gidermektir.

Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, ahlaki yaralanmanın nasıl görüldüğünü ve belirtilerini ele almaktır. Bu doğrultuda bu sistematik derleme PRISMA kriterleri takip edilerek hazırlanmıştır (Page ve ark. 2021). Nitel ve karma yöntemler kullanılarak yapılmış araştırmalar derlemeye dahil edilmiştir.

Arama Stratejisi

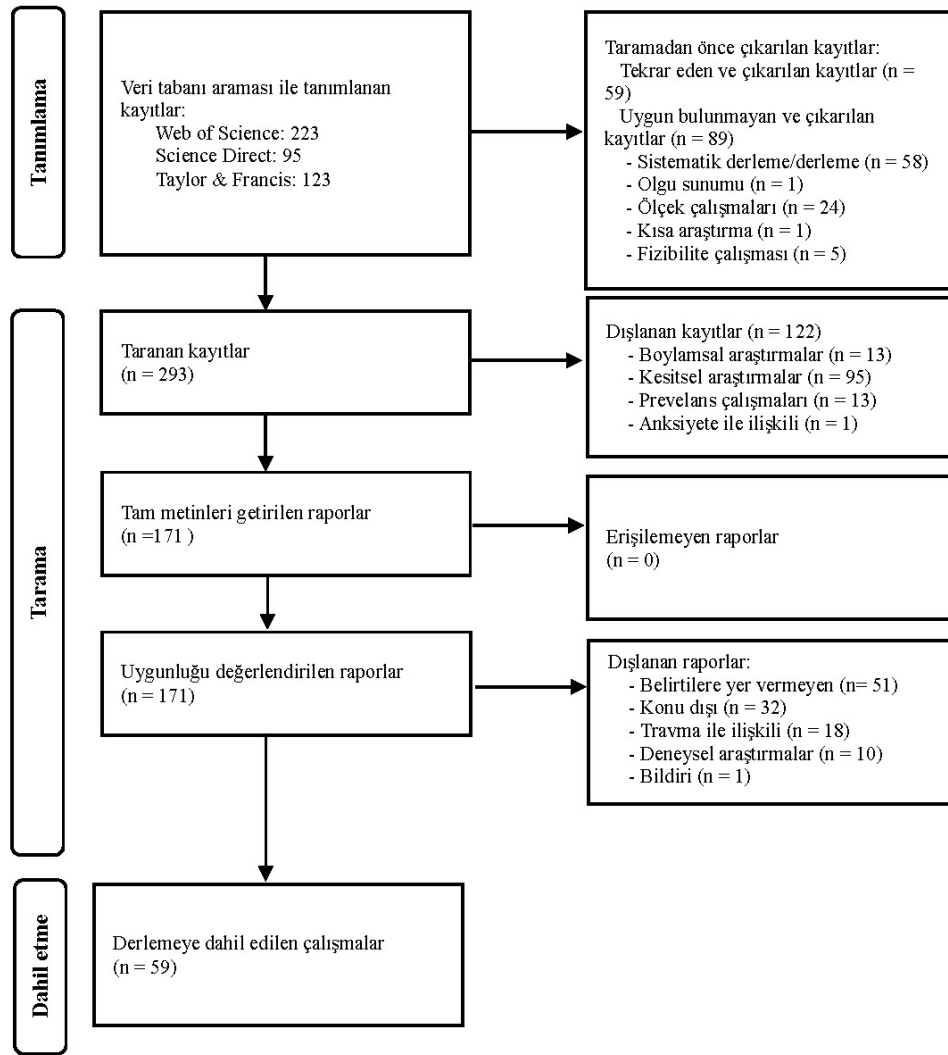
Mevcut derleme çalışmasında Web of Science, Science Direct ve Taylor & Francis veri tabanları kullanılmıştır. Bahsi geçen veri tabanlarında tarama yapmak için anahtar kelimeler "moral injury symptoms" OR "morally injurious" olarak belirlenmiştir.

Çalışmaların Seçimi

Sistematik derlemede dahil etme kriterleri şu şekilde belirlenmiştir: (a) İngilizce dilinde olması, (b) hakemli dergilerde yayınlanması, (c) ahlaki yaralanma belirtilerini içermesi, (d) açık erişim (e) erken erişim içeren yayınlardır. Tarama sürecinin başında kitap/kitap bölümü, tez, derleme/sistematik derleme, olgu sunumu, bildiri, İngilizce dışındaki dillerdeki yayınlar dışlanmıştır. Halihazırda Türkiye'de ahlaki yaralanma belirtilerini keşfetmeye yönelik araştırmaların bulunmaması, taranan makalelerde Türkçe yayınları dışlamayı mümkün kılmıştır. Aynı zamanda, bu çalışmanın temel hedefi ahlaki yaralanma belirtilerini keşfetmeye yönelik

çalışmaları incelemek olduğu için, nitel yöntemlerin kullanıldığı araştırmaların dahil edilmesi gerekli görülmüştür.

Anahtar kelimeler ve kriterler doğrultusunda 441 kaynağa erişilmiştir. Tekrar eden yayınlar çıkarıldığında kalan 382 araştırma tek araştırmacı tarafından ayrı ayrı taranmıştır. Belirlenen araştırmalar ikinci bir araştırmacı ile birlikte incelenerek tartışılmış ve kalan kaynaklar için uzlaşmaya varılmıştır. Çalışmaların seçimi ile ilgili süreç PRISMA akış şemasında gösterilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. PRISMA akış şeması

Bulgular

Tarama sürecinin ardından araştırmanın dâhil etme kriterleri doğrultusunda toplam 59 araştırmaya ulaşılmıştır (Şekil 1). Dahil edilen çalışmaların, yazar isimleri, yayın tarihleri, örneklem bilgisi ve ahlaki yaralanmaya ilişkin belirtilere yer verilmiştir (Tablo 1). Elde edilen sonuçlar araştırmacılar tarafından sınıflandırılarak yedi başlık altında toplanmıştır (Tablo 2).

Örneklem ve Çalışma Grubu Özellikleri

Dahil etme kriterleri doğrultusunda incelenen 59 çalışmanın, 2014-2024 tarihleri arasında yayınlanmış olduğu ve farklı örneklem ve meslek gruplarında araştırmaların yürütüldüğü görülmüştür. Araştırmaların 28'i gaziler üzerinde; 12'si sağlık çalışanları; 6'sı siviller; 4'ü askerler; 2'si mülteciler; 2'si kamu güvenliği personeli; 1'i koruyucu aileler; 1'i papazlar; 1'i terör örgütlerindeki bireyler; 1'i koruyucu ailede çalışan personeller; 1'i veteriner hekimlerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Derlemeye dahil edilen araştırmaların ahlaki yaralanma belirtilerine ilişkin bulguların incelenmesi

Sayı	Yazarlar	Çalışma grubu	Belirti
1	Held ve ark. 2019	Gazi	Suçluluk, utanç, pişmanlık, yaşananlardan tikslenme, sosyal izolasyon, kendinden nefret etme, kendini canavar olarak tanımlama, ruminasyon, toplum tarafından yargılanacağını düşünme, dini ve manevi inançlarında çatışma, alkol kullanımı
2	Ricciardelli ve ark. 2022	Sağlık çalışanı	Suçluluk, pişmanlık, sıkıntı, intihar düşüncesi, kaygı, rahatsızlık, uykusuzluk
3	Nielsen ve ark. 2024	İş yerinde çalışanlar	Suçluluk, güçsüzlük, öfke, ruminasyon, depresyon, felaketleştirme, uykusuzluk, sosyal izolasyon, sosyal ilişkilerde bozulma, fiziksel zorluklar (hastalıkların kötüleşmesi), iş performansında düşüş
4	Rodrigues ve ark. 2023	Kamu güvenliği personeli	Öfke, hayal kırıklığı, sosyal ilişkilerin bozulması, sosyal izolasyon, benlik algılarının değişimi (insanlığıyla ilgili olumsuz değerlendirmeler)
5	Haight ve ark. 2017b	Koruyucu aile	Kalıcı suçluluk, utanç ve öfke duyguları, insanlara olan güven kaybı
6	Skelton ve ark. 2023	Sağlık çalışanı	Tükenmişlik, psikolojik zorluk
7	Sullivan ve Starnino 2019	Gazi	Dünyaya dair inancın zedelenmesi, anlam kaybı, anlam arayışı, manevi yönelimli olanlar için manevi veya varoluşsal bir kriz, manevi inanç ve uygulamalarda olumsuz değişiklikler, suçluluk ve utanç, insanlara olan güven kaybı, kendini ve başkalarını affetme arayışı, yalnızlık ve geri çekilme, öfke
8	Borges 2019	Asker	Manevi değerlerinden kopma, korku, tikslenme, dehşet, kendini zayıf hissetme gibi duygular, öz bakım eksikliği, kendine iyi gelecek şeylerden uzaklaşma
9	Pernicano ve ark. 2022	Gazi	Kendini ve/veya başkalarını olumsuz değerlendirme, kendinden-insanlardan ve ilahi bir güçten kopma, çözülmemiş keder, suçluluk, umudun anlamın veya amacın kaybı, utanç, acı, öfke
10	Zefferman ve Mathew 2020	Asker	Suçluluk
11	McGuire ve ark. 2019	Gazi	İnsanlara olan güvenin kaybı, insanların şeytan olduğuna inanma, dünyada iyiliğin olmadığını düşünme, olumlu duyguların azalması, duygusal uyuşukluk, kaçınma ve izolasyon, sosyal ortamlara uyumun azalması
12	Sherman ve Klinenberg 2024	Sağlık çalışanı	Stres, çaresizlik, öfke, suçluluk, utanç, tükenmişlik, işi bırakma ya da iş değişimi
13	de la Rie ve ark. 2021	Gazi	Suçluluk, utanç, uyku sorunları, kaygı, üzüntü, aileden uzaklaşma, kabus, flashback, dünya görüşünün değişmesi, insanlara güven kaybı, dünyaya ve insanlığa bakış açısının olumsuzlaşması
14	Williamson ve ark. 2021b	Klinisyenlerin görüşleri-gaziler açısından	Duygusal uyuşukluk, aşırı derin düşüncelere dalma, düşük ruh hali ve kendilerine (örneğin, ben berbat bir insanım) ve başkalarına (örneğin, diğer insanlar güvenilmezdir, dünya berbat bir yer) ilişkin yaygın olumsuz değerlendirmeler, suçluluk, utanç ve değersizlik duyguları, zayıf kişisel bakım, risk alma ve kendine zarar verme davranışları
15	Kvitsiani ve ark. 2023	Farklı meslek grupları	Duygu (kızgınlık, utanç, suçluluk, yalnızlık, çaresizlik, haksızlık/adaletsizlik) Duygusal reaksiyon (ağlama, uyku problemleri, saldırganlık) Stres, depresyon, anksiyete Değişim (kişinin kendine, dünyaya, diğerlerine olan bakış açısında değişim)
16	Denham ve ark. 2023	Sağlık çalışanı	Üzüntü, öfke, günlük işlerini yürütmede güçlük (iş-kişisel yaşam-fiziksel sağlık), suçluluk ve utanç duyguları, kendini kınama, öfke ve pişmanlık, övgüyü hak etmediğini düşünme, kimliğinin bir kısmını kaybetmiş gibi hissetme, insani yanını- insanlığını kaybettiğini hissetme, kim olduğunu sorgulama, değersizlik, işini sürdürememe
17	Biscoe ve ark. 2023	Gazi	Öfke sorunları, travma sonrası stres bozukluğu, uyku sorunları, yalnızlık ve problemler alkol kullanımı, utanç
18	Williamson ve ark. 2023b	Gazi	Derin utanç, suçluluk, tiksinti, değersizlik, insanlar tarafından yargılanma korkusu, sevdiklerinden uzaklaşma (sosyal izolasyon), madde kötüye kullanımı, risk alma davranışı, saldırganlık, evde ve işyerinde madde bağımlılığı, kumar, tehlikeli araç kullanma ve fiziksel veya sözlü saldırgan davranışlar da dahil olmak üzere risk alma davranışlarındaki artış, kendinden nefret etme, hayatlarının artık önemli olmadığını düşünme, sinirlilik
19	Mosca ve Kruger 2023	Sağlık çalışanı	Acı, üzüntü, pişmanlık ve öfke, tükenmişlik
20	Suitt 2021	Gazi	Kızgın, suçluluk, kötü biri olduğunu düşünme, lekeli olduğunu düşünme, berbat bir insan olduğunu düşünme, ruminasyon, maneviyat ve inanç değişikliği, insanlığın bir parçasını kaybettiğini hissetme, kendine zarar veren davranışlar sergileme, kimlik krizi, ahlaki kırılma, ilahi ilişki anlayışında bir kopuş
21	Brémault-Phillips ve ark. 2022	Gazi	Uykusuzluk, depresyon ve anksiyete, güçlü öfke ve affedememe, Tanrıyı affetmeme, kendinden nefret etme, tikslenme, varoluşsal acı, intihar düşüncesi
22	Van Minnen ve ark. 2022	Sivil	Suçluluk, utanç ve kendini suçlama gibi olumsuz ahlaki bilişler ve duygular, kendini affedememe, işten ayrılmak, öfke ve öfke patlamaları, kendisi hakkında olumsuz bilişler, uyku sorunları ve kendini kirletmiş hissetme

Tablo 1. Derlemeye dahil edilen araştırmaların ahlaki yaralanma belirtilerine ilişkin bulguların incelenmesi

Sayı	Yazarlar	Çalışma grubu	Belirti
23	Walser ve ark. 2024	Gazi	Kendini daha kötü, değersiz, suçlu, aşağılık, kirli ve utanç verici hissetme, öfke, tiksinti, affedememe
24	Straud ve ark. 2022	Gazi	Suçluluk, utanç ve pişmanlık duygularının yanı sıra kendine ilişkin olumsuz inançlar ("Ben kötü bir insanım") ve kendini affedememe ("Mutlu olmayı hak etmiyorum"), anlamlı faaliyetlerden kaçınma
25	Hegarty ve ark. 2022	Sağlık çalışanı	Hayal kırıklığı, insanlara dair güvensizlik, suçluluk, acı, insanlara karşı öfke, alkol kullanımı (uyumsuz başa çıkma stratejileri), uyku bozuklukları, tükenmişlik
26	Smigelsky ve ark. 2022	Gazi	Suçluluk, hayatın anlamsız olduğu inancı, madde kullanımı, utanç, kendini insanlık dışı (ör. canavar) görme
27	Wirpsa ve ark. 2023	Papaz	Uyumsuzluk, kaygı
28	Smith-MacDonald ve ark. 2021	Kamu güvenliği personeli	Hayal kırıklığı, çaresizlik, umutsuzluk, bitkinlik, öfke, kızgınlık, düşmanlık, endişe, dünyaya ve başkalarına karşı düşüncelerin değişmesi (dünya baktan bir yer "insanlar korkunçtur"), yağtığı işin anlamsız gelmesi
29	Elbasheir ve ark. 2024	Sivil	Öfke, varoluşsal kriz, tiksinti, suçluluk ve utanç duyguları, sosyal izolasyon, ruh hali veya biliş üzerindeki olumsuz etkiler, ahlaki açıdan zarar verici deneyimle ilgili uyaranlardan kaçınma
30	Reynolds ve ark. 2022	Sağlık çalışanı	1) Bilişsel (kontrol kaybı, bunalma, kendini "başarısız" olarak algılama, derin düşüncelere dalma, meslektaşlara ve yetkililere saygı veya inanç kaybı) 2) Duygusal (suçluluk, utanç, kızgınlık, öfke, üzüntü, umutsuzluk, kaygı, yalnızlık, keder, uyuşukluk); 3) Fizyolojik (mide bulantısı, kalp atış hızının artması, ajitasyon/gerginlik, karıncalanma hissi, uyku bozukluğu)
31	Evans ve ark. 2021	Asker	Suçluluk, utanç, tiksinti ve öfke, ahlaki kirlilik, kendini kınama, kaçınma, kendini canavar gibi görme
32	Jin ve ark. 2022	Sivil	Suçluluk, utanç ve öfke duyguları
33	McGowan 2022	Terörist	Derin üzüntü, suçluluk, utanç ve öfke, kendinden tikslenme nefret etme ve utanma, kendini olumsuz değerlendirmeye, kabus, depresyon, psikolojik sıkıntı, girici düşünceler, acı, uyku sorunları, umutsuzluk, bitkinlik, güven kaybı, intihar düşüncesi, hayal kırıklığı
34	Hodgson ve ark. 2021	Gazi	Ahlaki çöküş, kendinden nefret etme, öfke, utanç, endişe, kendinden tikslenme, insanlıktan çıkma, inanç kaybı (maneviyat), kendini affedememe, intihar düşüncesi, kendini sabote etme (cezalandırılması gerektiğini düşünme), kendine karşı acımasız olma, mutluluğu hak etmediğini düşünme
35	Hodgson ve ark. 2022	Gazi	Pişmanlık, öfke, ruminasyon, suçluluk
36	Kopacz ve ark. 2015	Gazi	Derin üzüntü, suçluluk, affedilme isteği, intihar düşüncesi, yaşamının amacının ne olduğunu sorgulamak, insanlık duygusuyla mücadele etmek, ev hayatına uyum sağlamada zorluk, sosyal izolasyon, kendini affetmede zorluk, iç uyumsuzluk ve çatışma
37	Haight ve ark. 2020	Akanlı dul kadınlar	Yoğun üzüntü, öfke, manevi veya varoluşsal kriz duyguları, kişideki ilahi varlığın yok edilmesi, ruhun küstürülmesi ve zihin/ruh/beden üçlüsünün parçalanması, yaşama sevincinin azalması, intihar etme
38	Haight ve ark. 2017a	Koruyucu ailede çalışan personel	Öfke, hayal kırıklığı, ihanet, üzüntü, keder, acı, varoluşsal sorgulama, dünyadaki iyiliğin varlığını sorgulama, dünyayı korkunç tanımlama, iş değişikliği
39	Haight ve ark. 2022	Koruyucu ailede büyümüş birey	Öfke, utanç, suçluluk ve ihanete uğrama, kırılabilirlik, kafa karışıklığı ve değersizlik duyguları, uzun vadede ilişki sorunları, ruh sağlığının bozulması ve madde bağımlılığı bozuklukları
40	Williamson ve ark. 2019	Gazi	Duygusal uyuşukluk, intihar düşüncesi, kendine zarar verme, aşırı derin düşüncelere dalma ve kendilerine (örn. kendinden nefret etme, utanç ve olaydan dolayı suçluluk duyma) ve başkalarına (örn. diğer insanlar güvenilmezdir) ilişkin olumsuz değerlendirmeler, değersizlik, öz bakımın zayıf olması, riskli davranışlarda bulunma veya kendini ihmal etme (ör. kötü hijyen ve uygunsuz kıyafetler giyme)
41	LaFrance ve ark. 2020	Gazi	Suçluluk ve depresif belirtiler
42	Passardi ve ark. 2022	Mülteci	Pişmanlık, üzüntü, ölme isteği, insanlara güven kaybı, dünyaya ve kendilerine olumsuz bakış açısı, kimlik kaybı (ben kimim), sağlık kaybı, umutsuzluk, fiziksel rahatsızlıklar (cilt hastalıkları, böbrek ve mesane taşları, çeşitli kronik hastalıklar, doğal olmayan saç dökülmesi, kulak ve göz problemleri, Alzheimer hastalığı gibi fiziksel rahatsızlıklar), ruhsal rahatsızlıklar (korku, depresyon, duygusal uyuşukluk, uyku sorunları, obsesif kompulsif davranışlar, sinirlilik), suçluluk, kendine zarar verme, intihar, insanlıktan çıkma, korku
43	Song ve ark. 2021	Sağlık çalışanı	Sosyal izolasyon, yalnızlık, suçluluk, duygusal küntlük
44	Carter 2021	Askeri personel ve sağlık çalışanları	Kişinin kendisini ya da başkalarını suçlamasına yol açacak şekilde kişinin kendisi, başkaları ya da dünya hakkında değişen ruh hali ve olumsuz inançlar
45	Houle ve ark. 2021	Asker ve gaziler	Karamsarlık/hayal kırıklığı, ahlaki katılık, ahlaki karışıklık, ahlaki durumlara karşı artan hassasiyet, başkalarına ve kendine karşı güven kaybı, kişilerarası ilişkilerde bozulma, kimlik uyumsuzluğu, kimliğin

Tablo 1. Derlemeye dahil edilen araştırmaların ahlaki yaralanma belirtilerine ilişkin bulguların incelenmesi

Sayı	Yazarlar	Çalışma grubu	Belirti
			değersizleşmesi, maneviyatta bozulmalar, ruminasyon, davranışlarda ve duygularda içselleştirme ve dışsallaştırma [suçluluk-utanç-kayı (içselleştirme) ve öfke (dışsallaştırma)]
46	Zerach ve ark. 2021	Gazi	Psikolojik, sosyal ve ruhsal sorunlar, suçluluk, kendini affedememe, kişilerarası ilişkiler ve dini/manevi topluluklar gibi bağışlayıcı desteklerden kendilerini izole etme, umutsuzluk, kendini cezalandırma, olası ailevi ve diğer destek kaynaklarından uzaklaşma ve iyileşmeyi reddetme
47	Borges ve ark. 2023	Gazi	Kimlik değişimi, alkol-esrar kullanma, ahlaki değer ve inançların kaybı, kendini daha az insan olarak algılama, kendileri hakkındaki olumsuz algıları (ör. çuvaldaki kakayım), eylemlerinin kimliklerini ve sosyal aidiyet duygularını kirlittiğine inanma, duygu küntlüğü-robotlaşma
48	Yeterian ve ark. 2017	Gazi	Keder, suçluluk, affetmede zorluk, başkasını ve kendini kınama
49	Eikenaar 2022	Sağlık çalışanı	Suçluluk, ruminasyon, utanç, kimlik kaybı karmaşası (kendini sorgulama ben böyle biri miyim?), varoluşsal kriz
50	Beck 2022	Sağlık çalışanı	Ahlaki kaygı, suçluluk, kendini kınama
51	Schorr ve ark. 2018	Gazi	Suçluluk, utanç, duygu küntlüğü, kalıcı olarak değiştiğini hissetme, uyku sorunları, çaresizlik, öfke, güven kaybı, insanlara saygı kaybı
52	Worthen ve Ahern 2014	Gazi	Öfke, sosyal izolasyon, sosyal etkileşimden kaçınma, alkol kullanımı, kendini diğer insanlardan farklı görme, iyiliğe ve güzelliğe layık olmadığını düşünme, utanç, geri çekilme
53	Mooren ve ark. 2022	Mülteci	Suçluluk, utanç ve üzüntünün yanında kendini güçsüz hissetme, pişmanlık
54	Williamson ve ark. 2020	Gazi	Kendilerine, başkalarına ve daha genel olarak dünyaya ilişkin değerlendirmelerinde değişim, yaşadıkları dünyanın son derece tehlikeli olduğuna dair yaygın endişeler, diğer insanların olası bir tehdit olabileceğine dair derin endişeler, sosyal ilişkilerde zorluk yaşama veya başkalarına güvenmeme, genellikle dünyanın kötü, yozlaşmış bir yer olduğuna dair inançlar, umutsuzluk ve insanlığa olan inanç kaybı, genellikle bir kişi olarak kötü, zayıf veya korkak olduklarına dair kalıcı bir inanç, derin utanç, tiksinti ve suçluluk gibi duygusal tepkiler, öfke, sosyal ilişkilerin zarar görmesi, kendinden nefret etme, zayıf öz bakım ve ayrıca risk alma davranışları (örn. sarhoşken araba kullanmak, hız yapmak), bu duyguları uzaklaştırmak veya geçici olarak bastırmak için madde kullanımı (örn. alkol, yasadışı uyuşturucu kullanımı), kötü kişisel bakım ve risk alma davranışları
55	Holtz ve ark. 2023	Sağlık çalışanı	Kimlik kaybı, değersizlik-tükenmişlik, uyuşmuş, şefkatten yoksun, endişe, korku, umutsuzluk, amaç kopukluğu
56	Molendijk 2018	Gazi	Başkasını ya da kendini suçlama, vicdan azabı, öfke, saldırganlık, insanlara karşı güvensiz, insanların samimiysiz ve kötü niyetli olduğunu düşünme, kendilerini suçlu ve utandıran şeyler yapma alışkanlığına girme, kafa karışıklığı
57	Held ve ark. 2018	Gazi	Ruminasyon, suçluluk, utanç, kendine dair olumsuz inançlar (ör. canavar olduğunu düşünme), sosyal izolasyon (insanlar bilse benden tiksindirlerdi), sık sık iş değiştirme, esrar kullanımı, hızlı bir şekilde romantik ilişkilere girme ve daha sonra partnerlerine kötü şartlarda ayrılacak kadar kötü davranma (zayıf mesleki ve sosyal işlevsellik), kendinde nefret etme, kendine yönelik suçluluk, utanç, kızgınlık, üzüntü
58	Williamson ve ark. 2023a	Veteriner hekim	Kendine olan güvenini kaybetme, kendini suçlama, utanç, öfke, kalıcı olarak değiştiğini hissetme, kendilerini daha endişeli, başkalarına karşı daha güvensiz ve aynı zamanda istenmeyen biri olarak tanımlama, öz bakımda zorluk, sıklıkla egzersiz yapmakta zorlandıklarını (veya aşırı egzersiz yaptıklarını) ve zor duyguları bastırmak için alkol alma
59	Smith-MacDonald ve ark. 2020	Gazi	Benlik ve kimlik duygularının yıpranması, kimlik belirsizliği, derin üzüntü, nefret, öfke, acı, insanlara olan güven kaybı, kendini yargılama, toplum tarafından yargılanmaktan korkma, suçluluk, sosyal izolasyon ve ailesel çatışma, anlam ve amaç duygusunu kaybetme, yalnız hissetme, istemediğini düşünme, dışlanma, derin bir umutsuzluk veya çaresizlik, her türlü bağlantıdan kopma ve kendini yok etme arzusu (madde kullanımı, saldırgan ya da riskli davranışlara girişme, ilişkileri yok etme, evsizlik ve intihar gibi davranışlar, içsel bir razı olma)

Ahlaki Yaralanmaya İlişkin Belirtiler

Derlemeye alınan çalışmalarda bireylerin duygusal, bilişsel, davranışsal, sosyal, manevi, psikolojik ve fiziksel olmak üzere yedi başlık altında belirtiler yaşadığı tespit edilmiştir.

Duygusal Belirtiler

Tarama sonucunda elde edilen araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda, birçok araştırmada en sık rastlanan ahlaki yaralanma belirtisinin suçluluk ve utanç olduğu görülmüştür. Kişi yanlış yaptığında ya da doğru olanı yapmadığında bu eyleminden ötürü derin bir acı çekmekte, suçluluk, utanç, pişmanlık ve vicdan azabı yaşamaktadır. Bu belirtilerin yanı sıra yapmış olduğu eylemden ötürü hem yaşananlardan hem de kendisinden tiksinti duymaktadır. Bu duygularla birlikte kendine dönük nefret ve öfke hisseden bireyler olduğu da görülmüştür. Öte taraftan bu kişilerin kendisine doğru gelmeyen olaylara şahitlik ettiğinde ya da güvendiği bir amiri tarafından ihanete uğradığında hayal kırıklığı yaşaması, kızgınlık, öfke ve nefret hissetmesi

mümkündür. Tüm bu yaşananların ardından bir taraftan tükenmişlik yaşansa da bazılarının duygusal açıdan küntleştiği ve hissizleştiği ifade edilmiştir.

Tablo 2. Ahlaki yaralanma belirtileri

Duygusal	Bilişsel	Davranışsal	Sosyal	Manevi	Psikolojik	Fiziksel
Suçluluk	Kendine dair değişim	Öfke patlamaları	Sosyal izolasyon	Varoluşsal acı/kriz	Psikolojik sıkıntı	Uyku problemleri
Utanç	İnsanlara dair değişim	Ruminasyon	Sosyal ilişkilerin bozulması	İlahi bir güçten kopma	Yalnızlık	Sağlık problemleri
Pişmanlık/Vicdan azabı	Dünyaya dair değişim	İşlevselliğin kaybı	İstenmediğini düşünme	Dini inançlarında çatışma	Psikolojik zorluk (Depresyon, kaygı vs.)	Egzersiz yapmakta zorlanma veya aşırı egzersiz yapma
Çaresizlik	Kafa karışıklığı	Kendine zarar verme/sabote etme/risk alma davranışları	Dışlanma	Kimlik krizi	İntihar düşüncesi	
Tiksinti	Kontrol kaybı	İşi bırakma/sürd ürememe-İş değişimi	Her türlü bağlantılardan kopma	Manevi inanç ve değerlerinden kopma	Stres	
Kızgınlık/öfke /nefret	Felaketleştirme	Saldırganlık		Anlam ve amaç kaybı	Yaşama sevincinin azalması	
Acı/Keder	Başkasını ve kendini kınama	Öz bakım eksikliği		Anlam arayışı	Umutunu kaybetme/ Umutsuzluk	
Derin/ yoğun üzüntü		Deneyimle ilgili uyaranlardan kaçınma		Zihin/ruh/beden üçlüsünün parçalanması	Kabus ve flaschback	
Tükenmişlik/ bitkinlik					Kendini/başkasını affetme arayışı	
Duygusal küntlük-robotlaşma					Affedilme isteği	
Hayal kırıklığı					Kendini, insanları, yaratıcıyı affedememe	
Korku						
Rahatsızlık						

Bilişsel Belirtiler

Potansiyel ahlaki yaralanma olayı yaşayan bireylerin bilişsel alanda bazı değişimler yaşadığı belirtilmektedir. Ahlaki yaralanmanın ardından bireyler, dünya görüşü ve değerlerinde sarsıntılar yaşayarak bilişsel yapılarında önemli değişimler geçirebilmektedir. Olayın ardından kişinin kendine, insanlara ve dünyaya dair inançlarında olumsuz değişimler yaşanmaktadır.

Kişinin kendine güvenini kaybetme, değersiz hissetme, kendini güçsüz-başarısız-zayıf-korkak-berbat-aşağılık bir insan olarak görme, kötü biri ve lekeli olduğunu düşünme, kendini kirlenmiş hissetme, kendini insan dışı (ör. canavar) olarak tanımlama, kendini yargılama, hayatının artık önemsiz olduğunu düşünme, kendine karşı acımasız olma, cezalandırılması gerektiğini düşünme, kalıcı olarak değiştiğini düşünme, kendini diğer insanlardan farklı görme ve insanlığına yönelik olumsuz inançlara (ör. insanlar bilse benden tiksindirlerdi, berbat bir insanım, övgüyü hak etmiyorum, mutluluğu-iyiliği ve güzelliği hak etmiyorum) sahip olduğu görülmektedir. İnsanlar yaptığı hatadan ya da yaşananlardan ötürü kendini kınama ya da başkalarını kınama

eğiliminde olabilmektedir. Kişinin olayın ardından insanlara dair inançlarında olumsuz değişimler gerçekleşmiştir. İnsanlara karşı güven-saygı-inanç kaybı, insanlara dair olumsuz inançlar (ör. insanlar güvenilmezdir, korkunçtur, samimiyetsiz ve kötü niyetlidir, şeytandır ve şefkatten yoksundur), toplum tarafından yargılanacağına dair inançlar, insanları olası bir tehdit olarak görme ve insanlığa olan inancın kaybı görülmektedir. Kişinin dünyaya dair inançlarında büyük oranda değişim yaşanmaktadır. Ahlaki yaralanmanın ardından kişinin dünya görüşünün değişmesi (ör. dünya berbat, kötü, yozlaşmış, korkunç bir yer), dünyada iyiliğin olmadığını düşünmesi, dünyanın son derece tehlikeli olduğuna dair yaygın endişeleri olduğu görülmektedir.

Davranışsal Belirtiler

Taranan çalışmalar dikkate alındığında bireylerin derin üzüntü ve acının ardından öfke patlamaları yaşadıkları belirtilmiştir. Yaşanan olayı derin derin düşünme ve zihnin sürekli yaşanan olay ile meşgul olması hayatlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Çalıştığı işi bırakma ve işini sürdürememe, işinin bir süre sonra anlamsız gelmesi ve iş değişiklikleri görülmektedir. Bireyler cezalandırılmayı hak ettiğini düşünerek kendini sabote edici davranışlar göstermektedir. Problemleri alkol-madde kullanımı, intihar girişimi, anlamlı faaliyetlerden kaçınma, kendini suçlu hissedecek ve utandıracak şeyler yapma, kendine iyi gelecek şeylerden uzaklaşmak, iyileşmeyi reddetme gibi davranışlar göstermektedir. Öte taraftan öz bakımını ihmal eden (ör. kötü hijyen ve uygunsuz kıyafetler giyme) bireyler de olmuştur. Tüm bunlarla birlikte olayı hatırlatıcı uyaranlardan kaçınarak acıyla baş etmeye çalışanlar da olmuştur.

Sosyal Belirtiler

Yaptığı eylemden utanç ve suçluluk duyan bireyler, toplum tarafından dışlandığını ve istenmediğini düşünebilirler. Tüm bunlar, bu bireylerin insanlardan uzak bir yaşamı tercih etmelerine giderek daha da içe kapanmalarına neden olabilir. Yaşadıkları acı, sosyal ilişkilerine yansiyabilir ve aile, arkadaşlık, romantik ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir.

Manevi Belirtiler

Kişinin inançlarına aykırı bir eylem yapması ya da değerlerine aykırı bir olaya şahitlik etmesi neticesinde, manevi değer ve inançlarında kopmalar yaşanabilmektedir. Bireyler, bir yaratıcının olmadığını düşünmeye başladıklarını, hayata dair anlamı ve amacı yitirdiklerini ifade etmişlerdir. Kim olduğunu sorgulama, ben böyle bir insan mıyım gibi düşünceler kimlik krizine yol açmaktadır. Yapmış olduğu eylemin kimliğini kirdettiğini ifade edenler de olmuştur. Tüm bunlar ilahi bir güçten kopmaya neden olabilmektedir.

Psikolojik Belirtiler

Yaşananları kaldıramayan bireylerin psikolojik olarak zorlandıkları görülmüştür. Kendini yalnız hissedenlerin dışında depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu, obsesif kompulsif davranışlar gösterenler de olmuştur. Yaşananların ağırlığı ve hayatın anlamsızlaşması neticesinde zihninden intihar düşüncesi geçenler olmuştur. Hayata dair heves ve heyecanlarını yitirenlerin yaşama dair iştahının (yaşama sevincinin) azaldığı görülmüştür. Bu kişilerin geleceğe dair umudunu ve inancını yitirdikleri tespit edilmiştir. Hatalarından ötürü muhatabı tarafından affedilme ihtiyacı olduğu; bazılarının ise kendini ya da başkasını affetme arayışı içinde olduğu görülmüştür. Olaya ilişkin kabuslar gören ve sürekli flashbackler yaşayanlar da olmuştur.

Fiziksel Belirtiler

Ahlaki yarayı taşıyan bireylerin fiziksel sağlığının ciddi derecede düştüğü gözlemlenmiştir. Cilt hastalıkları, böbrek ve mesane taşları, çeşitli kronik hastalıklar, aşırı saç dökülmesi, kulak ve göz problemleri, Alzheimer hastalığı, mide bulantısı, kalp atış hızının artması, ajitasyon/gerginlik, karıncalanma hissi gibi belirtiler bireyleri fiziksel olarak zorlamaktadır. Bu insanlar sağlığını kaybetmek ile karşı karşıya kalabilmektedir. Ayrıca uyku problemleri yaşayan birçok insan olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma

Bu sistematik derlemenin amacı, ahlaki yaralanmanın nasıl yaşandığı ve hangi belirtilerle kendini gösterdiğini açığa çıkarmaktır. Bu doğrultuda üç veri tabanı incelenmiş ve derleme kriterlerine uygun 59 makale incelemeye dahil edilmiştir. Potansiyel ahlaki yaralanma olayı yaşayan bireylerin duygusal-bilişsel-davranışsal-sosyal-manevi-psikolojik ve fiziksel alanlarda zorluklar yaşadıkları görülmüştür. Bu bulgular, ahlaki yaralanmanın sadece psikolojik zorluk olarak kendini göstermediğini, birçok alanda kişiyi etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, ahlaki yaralanmanın bireylerin sağlığını ve işlevselliğini etkilediğini ve daha geniş bir perspektiften

değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte, derlemeye dahil edilen ve incelenen çalışmalar farklı meslek gruplarında yapılmış olsa da büyük bir çoğunluğunun gaziler üzerinde yapılması dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda gerek farklı meslek grupları üzerinde gerekse farklı gruplarda halk sağlığına yönelik ahlaki yaralanma bağlamında yapılacak olan çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir (Currier ve ark. 2021, Williamson ve ark. 2021a).

Sistematiik derlemeye dahil edilen araştırmaların sonucunda ahlaki yaralanma yaşayan bireylerin duygusal alanda zorlandıkları görülmüştür. Özellikle birçok çalışmada; suçluluk, utanç ve pişmanlık duygularının en sık rastlanan duygusal belirtiler olduğu tespit edilmiştir (Held ve ark. 2019, Ricciardelli ve ark. 2022, Nielsen ve ark. 2024). Halihazırda değerlerine uygun davranmayan ve yanlış yapan birinin olayın ardından suçluluk hissetmesi, yaptığından utanması, pişman olması ve vicdan azabı çekmesi mümkündür. Örneğin savaş gazileri ile yapılan bir araştırmada gazilerden biri, savaşta masum çocukların öldürülmesi ile ilgili yoğun suçluluk ve utanç yaşadığını belirtmiştir. Bu ifadeyi kullanan kişinin, temel insani değerlerini ihlal ettiğini düşünmesi, onu duygusal olarak zorlamaktadır (LaFrance ve ark. 2020). Benzer şekilde, bireylerin yaşadıkları travmatik olaylar sonrasında kendilerini suçlama, öfke, kendine kızma ve tikslenme gibi duygular da sıklıkla gözlemlenen belirtiler arasında yer almaktadır (Kvitsiani ve ark. 2023, Skelton ve ark. 2023). Öte taraftan kamu güvenliği personelleri ile yapılan başka bir çalışmada yer alan bir katılımcı, kaynak tahsisi sebebiyle sistemin adaletine yönelik hayal kırıklığı yaşadığını ifade etmiştir. Bu katılımcı, sağlık görevlilerinin daha acil durumlarla ilgilenmek zorunda kaldıkları için yaşlı bir kişiyi saatlerce yerde yatarak bırakmak zorunda kaldıklarını anlatmıştır (Smith-MacDonald ve ark. 2021). Covid döneminde yapılan bir başka çalışmada sağlık çalışanlarının süreç içerisinde hastanede çok fazla hasta bulunmasından ötürü kaynak yetersizlikleri (koruyucu ekipman vs.) ve kurumsal destek eksikliği ile birlikte büyük zorluklar yaşadıkları belirtilmiştir. Toplum tarafından kahraman ilan edilmelerine rağmen, pandemi sırasında yaşanan aşırı belirsizlik, sağlık kaynaklarının yetersizliği ve kurumsal ihmal, suçluluk ve utanç duygularını tetiklemiştir. Bu durum ise, kendilerini yetersiz hissetmelerine ve tükenmişlik yaşamalarına neden olmuştur (Sherman ve Klinenberg 2024). Yapılan hata ya da doğru olanı yapmamak kişinin kendine kızmasına, suçlamasına ve ruminasyonlarının artmasına neden olmaktadır. Ruminasyon sıklığı gece uykularında sorun yaşamayı beraberinde getirmektedir (MacNeil ve ark. 2017). Uyku problemleri dışında ahlaki yaralanmanın ardından fiziksel sağlığını kaybedenler de olmuştur. Göçmenlerle yapılan bir araştırmada katılımcılardan biri, gözaltı sürecinde yaşadıkları zorluklardan ve gördükleri kötü muamelenin ardından ahlaki olarak yara aldıklarından bahsetmiştir. Bu süreçte eskiden sağlıklı olduklarını ancak yaşadıkları kötü muamele sonrasında cilt hastalıkları, böbrek ve mesane taşları, çeşitli kronik hastalıklar, saç dökülmesi, kulak ve göz sorunları, Alzheimer hastalığı gibi fiziksel rahatsızlıklardan muzdarip olduklarını dile getirmişlerdir (Passardi ve ark. 2022).

Ahlaki yaralanma yaşayan bireylerin bilişsel alanda da değişimler yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bireylerin kendilerine, insanlara ve dünyaya dair inançlarında değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimler bilişsel çelişki kuramı ile açıklanabilir. Bilişsel çelişki kuramı, kişinin inanç ve davranışları arasında bir tutarsızlık yaşadığında ortaya çıkan iç huzursuzluğu tanımlanmaktadır. Bu çelişki veya uyumsuzluk, zihinsel süreçlerinde stres meydana getirmektedir (Festinger 1962). İyi bir insan olduğunu düşünen bir kişi ahlaki yaralanma yaşıdıktan sonra kötü bir şey yaptığı gerçeği arasında çelişki yaşar ve “ben kötü bir insanım, mutlu olmayı hak etmiyorum” şeklinde düşüncelere kapılabilir (Straud ve ark. 2022). Birey yaşadığı ihlalin ardından dünyaya ve insanlara karşı olumsuz inançlar geliştirebilir. “Dünyada iyilik yok, dünya berbat bir yer ve insanlar güvenilmezdir” düşünceleri yer edebilir (Williamson ve ark. 2021b). Bahsi geçen bireyler tutarsızlığı/çelişkiyi gidermek için üç yola başvuruabilirler. Davranış ya da bilişleri değiştirmek, davranışla uyumlu yeni düşünceler geliştirmek ya da tutarsızlığın önemini azaltmak (Festinger ve Carlsmith 1959). Bu doğrultuda suçluluk duygusuyla birlikte yeni inanç ve düşüncelerin benimsenmesi mümkündür. Aynı zamanda yeni inanca uygun davranışlar geliştirebilirler. Kötü biri olduğu, iyiliği ve güzelliği hak etmediği düşüncesiyle tutarlı olarak kendilerini cezalandırmaya çalışabilirler (Zerach ve ark. 2021). Bireyler keyif aldıkları aktivitelerden uzaklaşabilir, özbakımlarına önem vermeyebilir ve işlerini bırakmak isteyebilirler (Borges 2019, Denham ve ark. 2023). Keyif aldığı etkinliklerden uzaklaştıkça daha çok içe çekilmesi ve sosyal ilişkilerinin zayıflaması mümkündür. Halihazırda suçluluk hissi taşıyan veya güvendiği biri tarafından ihanete uğramış bir bireyin insanlardan uzaklaşması anlaşılır bir durumdur.

Ahlaki yaralanmanın ardından esnek olmayan tepkiler vermek çoğu zaman bu acıyı kontrol etme veya onunla başa çıkabilmeye yönelik işe yaramayan çabalar ile ilişkilidir. Bu çabalar ise sosyal, psikolojik ve/veya manevi acıyla sonuçlanmaktadır. Hissedilen acı, ahlaki yaralanmayla ilgili hikayeler içinde yaşamaya ve kişinin değerlerine yönelik harekete geçmemesine yol açmaktadır. Bu durum değerlendirildiğinde, bu kişilerin değerlerinden uzaklaştığı ve maneviyattan koptuğu görülmektedir (Borges 2019). Değerlerinden uzaklaşmak kişinin kim olduğunu sorgulamasına, anlamını ve kimliğini yitirmesine neden olabilmektedir (Ostermann ve

ark. 2017). Gaziler ile yapılan bir araştırmada ahlaki yaralanma yaşayan bir katılımcı, savaşta insanlara yaptığı eylemlerden ötürü acı yaşadığını ve ahlaki değerlerini yitirdiğinden bahsetmiştir. Başka bir katılımcı ise, kimliğini kaybettiğini ve Frankeştayn'a benzettiği yeni bir kimlik oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu kimliğin esrar içen ve alkol alan biri olduğunu söylemiştir (Borges ve ark. 2023). Kişi, olay öncesinde sahip olduğu değerlerinden uzak bir yaşam sürmeye devam ettikçe ruhsal olarak çok daha kötü hissetmektedir (Korkmaz ve Dilmaç 2021). Kişinin değerlerinin farkında olması ve değerleri ile yakın temas halinde bir yaşam sürmesi, ruh sağlığını olumlu anlamda desteklemektedir (Şimşir ve Dilmaç 2018, Bojanowska ve Piotrowski 2021). Gerek yaşanan acıyla birlikte suçluluk ve utanç duyguları gerekse bilişsel olarak dünyayı, kendini ve insanları daha olumsuz algılaması kişiyi psikolojik olarak olumsuz etkileyecektir. Öte taraftan baktığımızda ahlaki yaralanma yaşayan insanların depresyon, anksiyete, TSSB yaşadığını araştırmalar göstermektedir (Biscoe ve ark. 2023, Kvitsiani ve ark. 2023). Konuyla ilgili çalışmalar, bu kişilerin intihara teşebbüs etme eğiliminde olduklarını da ortaya koymaktadır (Brémault-Phillips ve ark. 2022, McGowan 2022).

Sonuç

Ahlaki yaralanma çalışmaları başta gaziler olmak üzere farklı meslek grupları üzerinde yapılmıştır. Bu doğrultuda nicel, nitel ve karma yöntemler kullanılarak yapılmış araştırmalar olduğu tespit edilmiştir. Nicel yöntem çalışmaları, ahlaki yaralanma belirtilerini keşfetmeye yönelik olmadığı için derlemeye dahil edilmemiştir. Bu sebeple, nitel ve karma yöntemler araştırmaları derlemeye dahil edilmiştir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde, gaziler ve askerler başta olmak üzere sağlık çalışanları ve kamu görevlileri ile yapılan çalışmaların olduğu görülmüştür. Ancak ahlaki yaralanmanın toplumsal boyutu da dikkate alınmalı ve halka yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Araştırmacıların ileride ahlaki yaralanma ile ilgili, genel popülasyondaki ahlaki yaralanmayı inceleyerek bu boşluğu gidermesi önemlidir. Bu derlemede incelenen araştırmalar neticesinde ise, potansiyel ahlaki yaralanma olayı yaşayan bireylerin duygusal-bilişsel-davranışsal-sosyal-manevi-psikolojik ve fiziksel alanlarda zorluklar yaşadıkları görülmüştür. Ahlaki yaralanmanın birçok alanda kişiyi etkilediği dikkate alındığında ruh sağlığı uzmanlarının bu yaranın tedavisine daha geniş perspektiften bakması ve bahsi geçen boyutları dikkate alarak bütüncül bir tedavi planı geliştirmeleri gerekmektedir. Ayrıca bu kapsamlı etkiler, bu durumla başa çıkmak için multidisipliner yaklaşımların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu derleme yalnızca ahlaki yaralanma belirtilerini açığa çıkarmaya odaklandığı için ileride araştırmacıların bu belirtilere yönelik tedavi yöntemi geliştirmeleri önerilmektedir. Ayrıca ahlaki yaralanmanın olası olumsuz sonuçlarını azaltacak olası mekanizmaların ortaya çıkarılması, bireylerin hem fiziksel hem de ruhsal sağlıkları açısından önemlidir. Bu doğrultuda ahlaki yaralanmaya ilişkin müdahale programlarının geliştirilmesi oldukça önemlidir. Tedaviye yönelik müdahale yöntemlerini halk sağlığı perspektifiyle bütünleştirmek ahlaki yarayı iyileştirme, risk altında olabilecek kişilerde bunu önleme ve mağdur olabilecek tüm bireylerde psikososyal-ahlaki gelişimi teşvik etme konusunda önemli bir potansiyel sağlar.

Ahlaki yaralanma olayları ve belirtileri kültüre özgü olarak çalışılmalıdır. Ahlaki yaralanmanın değerler ile bağlantısı düşünüldüğünde ve değerlerin kültürden kültüre değiştiği dikkate alındığında kültürel bağlamda ahlaki yaralanmanın çalışılması önerilmektedir. Ahlaki yaralanma yeterince karışık ve çoklu bir yapıya sahiptir özellikle de öncelikle kültürel olarak farklı ülkeler tarafından tanımlananların incelenmesiyle tam olarak anlaşılması pek mümkün değildir. Daha ziyade bağlamsallaştırılmış daha kapsamlı bir yaklaşım gereklidir. Bu sebeple kültürel bağlamda yapılacak olan çalışmalar oldukça kıymetlidir. Özellikle Türkiye'de ahlaki yaralanmaya ilişkin oldukça sınırlı ölçeğin bulunması ve bu ölçeklerin de uyarlama çalışması olması sebebiyle Türkiye'ye özgü ahlaki yaralanma ölçeğinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak, ruh sağlığı uzmanlarının ahlaki yaralanma konusunda bilgi sahibi olmaları, klinik ortamda travma ve diğer psikiyatrik hastalıklar ile bu durumu karıştırmamak açısından önemlidir. Özellikle ahlaki yaralanma belirtilerinin TSSB ile benzer olması, bu iki durumu doğru bir şekilde ayırt etmek için kritik öneme sahiptir. Bu sayede doğru tedavi planları oluşturmak mümkündür. Ahlaki yaralanmadan muzdarip bireylerin ruh sağlığının korunması ve intihar girişimlerinin önlenmesi açısından ruh sağlığı uzmanlarının bu durumu dikkatlice değerlendirmesi son derece kıymetlidir.

Kaynaklar

- Barnes HA, Hurley RA, Taber KH (2019) Moral injury and PTSD: often co-occurring yet mechanistically different. *J Neuropsychiatry Clin Neurosci*, 31:98-103.
- Beck CT (2022) Secondary qualitative analysis of moral injury in obstetric and neonatal nurses. *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs*, 51:166-176.

- Biscoe N, Bonson A, Nickerson A, Murphy D (2023) Factors associated with exposure to potentially morally injurious events (PMIEs) and moral injury in a clinical sample of veterans. *Eur J Trauma Dissociation*, 7:100343.
- Bojanowska A, Piotrowski K (2021) Two levels of personality: temperament and values and their effects on hedonic and eudaimonic well-being. *Curr Psychol*, 40:1185-1193.
- Borges LM (2019) A service member's experience of Acceptance and Commitment Therapy for Moral Injury (ACT-MI) via telehealth: "Learning to accept my pain and injury by reconnecting with my values and starting to live a meaningful life". *J Contextual Behav Sci*, 13:134-140.
- Borges LM, Holliman BD, Farnsworth JK, Barnes SM (2023) Perceptions of military experience among veterans reporting lifetime warzone moral injury. *J Nerv Ment Dis*, 211:796-801.
- Brémault-Phillips S, Cherwick T, Smith-MacDonald LA, Huh J, Vermetten E (2022) Forgiveness: A key component of healing from moral injury?. *Front Psychiatry*, 13:906945.
- Bryan AO, Bryan CJ, Morrow CE, Etienne N, Ray-Sannerud B (2014) Moral injury, suicidal ideation, and suicide attempts in a military sample. *Traumatology*, 20:154-160.
- Bryan CJ, Bryan AO, Roberge E, Leifker FR, Rozek DC (2018) Moral injury, posttraumatic stress disorder, and suicidal behavior among National Guard personnel. *Psychol Trauma*, 10:36-45.
- Carter C (2021) Organisational injustice in UK frontline services and onset of Moral Injury, Post Traumatic Embitterment Disorder (PTED) and PTSD. *Int J Law Crime Justice*, 66:100483.
- Currier JM, Drescher KD, Nieuwsma J (2021) Future directions for addressing moral injury in clinical practice: Concluding comments. In *Addressing Moral Injury in Clinical Practice*, (Ed KD Currier, J Drescher, J Nieuwsma):261-271. Washington DC, American Psychological Association.
- de la Rie SM, van Sint Fiet A, Bos JB, Mooren N, Smid G, Gersons BP (2021) Brief Eclectic Psychotherapy for Moral Trauma (BEP-MT): Treatment protocol description and a case study. *Eur J Psychotraumatol*, 12:1929026.
- Denham F, Varese F, Hurley M, Allsopp K (2023) Exploring experiences of moral injury and distress among health care workers during the COVID-19 pandemic. *Psychol Psychother*, 96:833-848.
- Dursun S, Watkins K (2018) Moral injury: What we know and what we need to know. *Mil Behav Health*, 6:121-126.
- Elbasheir A, Fulton TM, Choucair KC, Lathan EC, Spivey, BN, Guelfo A et al. (2024) Moral injury, race-related stress and post-traumatic stress disorder in a trauma-exposed Black population. *J Psychiatr Res*, 173:326-332.
- Eikenaar T (2022) Relating to moral injuries: Dutch mental health practitioners on moral injury among military and police workers. *Soc Sci Med*, 298:114876.
- Evans WR, Russell LH, Hall-Clark BN, Fina BA, Brown LA, Foa EB et al. (2021) Moral injury and moral healing in prolonged exposure for combat-related PTSD: A case study. *Cogn Behav Pract*, 28:210-223.
- Fenton J, Kelly TB (2020) Risk is king and needs to take a backseat! can social workers' experiences of moral injury strengthen practice? In *Risk in Social Work Practice* (Ed A Whittaker, B Taylor):89-103. London, UK, Routledge.
- Festinger L (1962) *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Festinger L, Carlsmith JM (1959) Cognitive consequences of forced compliance. *J Abnorm Psychol*, 58:203-210.
- Frankfurt S, Frazier P (2016) A review of research on moral injury in combat veterans. *Mil Psychol*, 28:318-330.
- Griffin BJ, Purcell N, Burkman K, Litz BT, Bryan CJ, Schmitz M et al. (2019) Moral injury: An integrative review. *J Trauma Stress*, 32:350-362.
- Haight W, Cho M, Soffer-Elnekave R, Nashandi NJ, Suleiman J (2022) Moral injury experienced by emerging adults with child welfare histories in developmental and sociocultural contexts: "I knew the system was broken." *Child Youth Serv Rev*, 139:106537.
- Haight W, Korang-Okrah R, Black JE, Gibson P, Nashandi NJ (2020) Moral injury among Akan women: Lessons for culturally sensitive child welfare interventions. *Child Youth Serv Rev*, 110:104768.
- Haight W, Sugrue EP, Calhoun M (2017a) Moral injury among child protection professionals: Implications for the ethical treatment and retention of workers. *Child Youth Serv Rev*, 82:27-41.
- Haight W, Sugrue EP, Calhoun M, Black J (2017b) "Basically, I look at it like combat": Reflections on moral injury by parents involved with child protection services. *Child Youth Serv Rev*, 82:477-489.
- Hegarty S, Lamb D, Stevelink SA, Bhundia R, Raine R, Doherty MJ et al (2022) 'It hurts your heart': Frontline healthcare worker experiences of moral injury during the COVID-19 pandemic. *Eur J Psychotraumatol*, 13:2128028.
- Held P, Klassen BJ, Brennan MB, Zalta AK (2018) Using prolonged exposure and cognitive processing therapy to treat veterans with moral injury-based PTSD: Two case examples. *Cogn Behav Pract*, 25:377-390.
- Held P, Klassen BJ, Hall JM, Friese TR, Bertsch-Gout MM, Zalta AK et al. (2019) "I knew it was wrong the moment I got the order": a narrative thematic analysis of moral injury in combat veterans. *Psychol Trauma*, 11:396.
- Hodgson TJ, Carey LB, Koenig HG (2021) Moral injury, Australian veterans and the role of chaplains: An exploratory qualitative study. *J Relig Health*, 60:3061-3089.
- Hodgson TJ, Carey LB, Koenig HG (2022) Moral injury, betrayal and retribution: Australian veterans and the role of chaplains. *J Relig Health*, 61:993-1021.
- Holtz HK, Weissinger GM, Swavely D, Lynn L, Yoder A, Cotton B et al (2023) The long tail of COVID-19: Implications for the future of emergency nursing. *J Emerg Nurs*, 49:198-209.

- Houle SA, Vincent C, Jetly R, Ashbaugh AR (2021) Patterns of distress associated with exposure to potentially morally injurious events among Canadian Armed Forces service members and veterans: A multi-method analysis. *J Clin Psychol*, 77:2668-2693.
- Jin J, Weiman K, Bremault-Phillips S, Vermetten E (2022) Moral injury and recovery in uniformed professionals: Lessons from conversations among international students and experts. *Front Psychiatry*, 13:880442.
- Koenig HG, Al Zaben F (2021). Moral injury: An increasingly recognized and widespread syndrome. *J Relig Health*, 60:2989-3011.
- Kopacz MS, Simons KV, Chitaphong K. (2015) Moral injury: An emerging clinical construct with implications for social work education. *J Relig Spiritual Soc Work*, 34:252-264.
- Korkmaz H, Dilmaç B (2021) Predictive relations between psychological well-being, Instagram addiction and values in university students. *Res Educ Psychol*, 5:71-82.
- Kvitsiani M, Mestvirishvili M, Martskvishvili K, Odilavadze M (2023) Dynamic model of moral injury. *Eur J Trauma Dissociation*, 7:100313.
- LaFrance WC Jr, Vo P, Baird G, East R, Stein NR (2020) Moral injury in veterans with nonepileptic seizures. *Epilepsy Behav*, 102:106681.
- Litz BT, Stein N, Delaney E, Lebowitz L, Nash WP, Silva C et al. (2009) Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clin Psychol Rev*, 29:695-706.
- MacNeil S, Deschenes SS, Caldwell W, Brouillard M, Dang-Vu TT, Gouin JP (2017) High-frequency heart rate variability reactivity and trait worry interact to predict the development of sleep disturbances in response to a naturalistic stressor. *Ann Behav Med*, 51:912-924.
- McEwen C, Alisic E, Jobson L (2021) Moral injury and mental health: A systematic review and meta-analysis. *Traumatology*, 27:303.
- McGowan E (2022) Moral injury in Provisional IRA members: Preliminary evidence of moral beliefs injuring, protecting & disillusioning. *Terror Polit Violence*, 34:1698-1720.
- McGuire AP, Nosen E, Lyons JA (2019) Benefits of moral elevation in veterans with PTSD and moral injury: A proposed theoretical framework and pilot study. *Mil Behav Health*, 7:315-326.
- Molendijk T (2018) Toward an interdisciplinary conceptualization of moral injury: From unequivocal guilt and anger to moral conflict and disorientation. *New Ideas Psychol*, 51:1-8.
- Mooren N, Boelen PA, de la Rie SM (2022) The impact of morally injurious events in a refugee sample: A quantitative and qualitative study. *Front Psychiatry*, 13:904808.
- Mosca CG, Kruger JP (2023) Financial medicine as a source of moral distress: An unrecognised pathway to moral injury in the South African EMS systems. *J Emerg Med*, 13:235-240.
- Nielsen K, Agate C, Yarker J, Lewis R (2024) "It's Business": a qualitative study of moral injury in business settings; experiences, outcomes and protecting and exacerbating factors. *J Bus Ethics*, 194:1-17.
- Ostermann M, Huffziger S, Kleindienst N, Mata J, Schmahl C, Beierlein C et al (2017) Realization of personal values predicts mental health and satisfaction with life in a German population. *J Soc Clin Psychol*, 36:651-674.
- Page MJ, McKenzie JE, Bossuyt PM, Boutron I, Hoffmann TC, Mulrow CD, et al (2021) The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372:n71.
- Passardi S, Hocking DC, Morina N, Sundram S, Alisic E (2022) Moral injury related to immigration detention on Nauru: A qualitative study. *Eur J Psychotraumatol*, 13:2029042.
- Pernicano PU, Wortmann J, Haynes K (2022) Acceptance and forgiveness therapy for veterans with moral injury: Spiritual and psychological collaboration in group treatment. *J Health Care Chaplain*, 28:57-58.
- Purcell N, Burkman K, Keyser J, Fucella P, Maguen S (2018) Healing from moral injury: A qualitative evaluation of the impact of killing treatment for combat veterans. *J Aggress Maltreat Trauma*, 27:645-673.
- Reynolds KA, Pankratz L, Jain B, Grocott B, Bonin L, King G et al (2022) Moral injury among frontline long-term care staff and management during the COVID-19 pandemic. *Front Health Serv*, 2:841244.
- Ricciardelli R, Johnston MS, Bennett B, Stelnicki AM, Carleton RN (2022) "It is difficult to always be an antagonist": Ethical, professional, and moral dilemmas as potentially psychologically traumatic events among nurses in Canada. *Int J Environ Res Public Health*, 19:1454.
- Rodrigues S, Mercier JM, McCall A, Nannarone M, Hosseiny F (2023) 'Against everything that got you into the job': Experiences of potentially morally injurious events among Canadian public safety personnel. *Eur J Psychotraumatol*, 14:2205332.
- Schorr Y, Stein NR, Maguen S, Barnes JB, Bosch J, Litz BT (2018) Sources of moral injury among war veterans: A qualitative evaluation. *J Clin Psychol*, 74:2203-2218.
- Shay J (1991) Learning about combat stress from Homer's Iliad. *J Trauma Stress*, 4:561-579.
- Sherman N (2014) Recovering lost goodness: shame, guilt, and self-empathy. *Psychoanal Psychol*, 31:217-235.
- Sherman M, Klinenberg E (2024) Beyond burnout: Moral suffering among healthcare workers in the first COVID-19 surge. *Soc Sci Med*, 340:116471.

- Skelton E, Smith A, Harrison G, Rutherford M, Ayers S, Malamateniou C (2023) "It has been the most difficult time in my career": A qualitative exploration of UK obstetric sonographers' experiences during the COVID-19 pandemic. *Radiography*, 29:582-589.
- Smigelsky MA, Malott J, Parker R, Check C, Rappaport B, Ward S (2022) Let's get "REAL": A collaborative group therapy for moral injury. *J Health Care Chaplain*, 28:42-56.
- Smith-MacDonald L, Lentz L, Malloy D, Brémault-Phillips S, Carleton RN (2021) Meat in a seat: A grounded theory study exploring moral injury in Canadian public safety communicators, firefighters, and paramedics. *Int J Environ Res Public Health*, 18:12145.
- Smith-MacDonald L, Raffin-Bouchal S, Reay G, Ewashen C, Konner C, Sinclair S (2020) Transitioning fractured identities: A grounded theory of veterans' experiences of operational stress injuries. *Traumatology*, 26:235.
- Song YK, Mantri S, Lawson JM, Berger EJ, Koenig HG (2021) Morally injurious experiences and emotions of health care professionals during the COVID-19 pandemic before vaccine availability. *JAMA Netw Open*, 4:e2136150.
- Straud CL, Blount TH, Foa EB, Brown LA, McLean CP, McGeary CA et al (2022) Intensive outpatient program using Prolonged Exposure for combat-related PTSD: A case study. *Cogn Behav Pract*, 29:710-721.
- Suitt III TH (2021) Finding resonance amid trauma: moral injury and the role of religion among Christian post-9/11 US veterans. *Sociol Relig*, 82:179-207.
- Sullivan WP, Starnino VR (2019) "Staring into the abyss": veterans' accounts of moral injuries and spiritual challenges. *Ment Health Relig Cult*, 22:25-40.
- Şimşir Z, Dilmaç B (2018) Predictive relationship between war posttraumatic growth, values, and perceived social support. *Illn Crisis Loss*, 29:1-17.
- Van Minnen A, ter Heide JJ, Koolstra T, de Jongh A (2022) Initial development of perpetrator confrontation using deepfake technology in victims with sexual violence-related PTSD and moral injury. *Front Psychiatry*, 13:882957.
- Walser RD, Evans WR, Farnsworth JK, Drescher KD (2024) Initial steps in developing acceptance and commitment therapy for moral injury among combat veterans: two pilot studies. *J Contextual Behav Sci*, 32:100733.
- Williamson V, Murphy D, Greenberg N (2019) Moral injury in UK armed forces veterans: A qualitative study. *Eur J Psychotraumatol*, 10:1562842.
- Williamson V, Murphy D, Greenberg N (2023a) Veterinary professionals' experiences of moral injury: A qualitative study. *Vet Rec*, 19:e2181.
- Williamson V, Murphy D, Phelps A, Forbes D, Greenberg N (2021a) Moral injury: The effect on mental health and implications for treatment. *Lancet Psychiatry*, 8:453-455.
- Williamson V, Murphy D, Stevelink SA, Allen S, Jones E, Greenberg N (2020) The impact of trauma exposure and moral injury on UK military veterans: A qualitative study. *Eur J Psychotraumatol*, 11:1704554.
- Williamson V, Murphy D, Stevelink SA, Allen S, Jones E, Greenberg N (2021b) Delivering treatment to morally injured UK military personnel and veterans: The clinician experience. *Mil Psychol*, 33:115-123.
- Williamson V, Murphy D, Stevelink SA, Jones E, Allen S, Greenberg N (2023b) Family and occupational functioning following military trauma exposure and moral injury. *BMJ Mil Health*, 169:205-211.
- Wirpsa MJ, Galchutt P, Price CS, Schaefer B, Szilagyi C, Palmer PK (2023) Mandatory COVID-19 vaccination for healthcare workers: The experience of chaplains evaluating religious accommodation requests from coworkers. *Soc Sci Med*, 332:116103.
- Worthen M, Ahern J (2014) The causes, course, and consequences of anger problems in veterans returning to civilian life. *J Loss Trauma*, 19:355-363.
- Yeterian JD, Berke DS, Litz BT (2017) Psychosocial rehabilitation after war trauma with adaptive disclosure: Design and rationale of a comparative efficacy trial. *Contemp Clin Trials*, 61:10-15.
- Zefferman MR, Mathew S (2020) An evolutionary theory of moral injury with insight from Turkana warriors. *Evol Hum Behav*, 41:341-353.
- Zerach G, Levi-Belz Y, Griffin BJ, Maguen S (2021) Patterns of exposure to potentially morally injurious events among Israeli combat veterans: A latent class analysis approach. *J Anxiety Disord*, 79:102378.

Yazarların Katkıları: Çalışmaya önemli bir bilimsel katkı sağlandığı ve makalenin hazırlanmasında veya gözden geçirilmesinde yardımcı olduğu tüm yazar(lar) tarafından beyan edilmiştir.

Danışman Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alındığı beyan edilmemiştir.

Authors Contributions: The author(s) have declared that they have made a significant scientific contribution to the study and have assisted in the preparation or revision of the manuscript

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared.

Financial Disclosure: No financial support was declared for this study.